

Prvi posvetni leposlovni prevodi v zgodovini slovenske, hrvaške, srbske in bolgarske književnosti

V prispevku so obravnavani zgodnji prevodi posvetnih leposlovnih besedil v zgodovini slovenske, hrvaške, srbske in bolgarske književnosti; obravnava temelji na obstoječih književnozgodovinskih in prevodoslovnih razpravah. Zgodnji prevodi različnih zvrsti posvetnega leposlovja (poezija, proza, dramatika) se v izbranih južnoslovanskih književnostih pojavijo v različnih zgodovinskih obdobjih, od srednjega veka do druge polovice 19. stoletja. Prav tako raznovrstna je tudi dinamika pojavljanja prevodov različnih zvrsti posvetnega leposlovja znotraj posameznih književnosti.¹

Ključne besede: posvetno leposlovje, zgodovina prevajanja, južnoslovanske književnosti

The First Secular Literary Translations in the History of Slovene, Croatian, Serbian, and Bulgarian Literatures

The article analyses early translations of secular literary texts in the history of Slovene, Croatian, Serbian, and Bulgarian literatures; the analysis is based on the existing literary history studies and translation studies. The early translations of different forms of secular literature (poetry, prose, drama) in the selected South Slavic literatures appear in different historical periods, from the Middle Ages to the second half of the 19th century. The uneven rhythm at which translations of different forms of secular literature appear can also be observed within individual literatures.

Keywords: secular literature, translation history, South Slavic literatures

1 Uvod

Prevajanje ima v slovenski kulturni zgodovini izjemno pomembno vlogo – zaznamuje namreč začetke slovenskega pismenstva in knjižne tradicije, vzpostavljanje knjižnega jezika, posameznih književnih vrst in zvrsti (Pokorn 2023). V tem okviru ima poseben pomen prevajanje posvetnega leposlovja kot literarne umetnosti, ki je v slovensko književnost vnesla nove književne oblike in vsebine, hkrati pa je opravljala druge funkcije kot npr. cerkvena književnost (Kos 2012: 41–2).

Ker so bili prvi slovenski posvetni prevodi že deležni natančnejših analiz (npr. Kobe 2009; Žejn 2021; Dović 2023; Grošelj 2023; Vidmar 2023), jih skušam v pričujočem prispevku sopostaviti z zgodnjim prevajanjem posvetnega leposlovja v hrvaški, srbski in bolgarski književnosti. V pregledu po književnih zvrsteh so upoštevane prostorske in časovne koordinate pojavljanja prvih posvetnih prevodov in druge prevodno relevantne

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0446, ki ga financira ARIS.

kategorije, predvsem izhodiščni jeziki, prevedeni avtorji in dela ter njihovi prevajalci. Za ustrezno kontekstualizacijo prvih posvetnih prevodov je povsod predstavljeno tudi drugo zgodnje prevodno dogajanje, hkrati pa je opozorjeno še na ostale dejavnike, ki so lahko vplivali na prevajanje posvetnega leposlovja. Obravnava temelji na književno-zgodovinskih in prevodoslovnih delih o omenjenih južnoslovanskih književnostih.

Pričujoča raziskava bo tako – upam – razkrila vsaj nekatere podobnosti in razlike v dinamiki prevajanja posvetnega leposlovja v štirih južnoslovanskih književnostih.

2 Prevedena posvetna poezija

Prvi zapisi **slovenskih** pesmi segajo v srednji vek: verskega značaja je kitica velikonočne pesmi *Naš gospud je od smrti vstal*, priredba nemške pesmi *Christ ist erstanden* [Kristus je vstal], v *Stiškem rokopisu* (1440); posvetnega značaja pa sta večjezični pesmi *Do fraig amorß* [O, resnična ljubezen] in *Bog dep'mi* (1416–1417) O. von Wolkensteina (1377–1445) s prevodi nemških verzov; *Auerspergov rokopis* iz 15. (ali 14.) stol. vsebuje nekaj pomanjkljivih vrstic v slovenščini, ki bi lahko bile del ljubezenske pesmi, morda pesmi v čast Mariji (Grošelj 2023: 59–60, 62).

V protestantizmu in baroku prevladuje poezija verskega značaja, ki je deloma izvirna, deloma prevedena iz nemščine ali latinščine (Kos 1976: 38; Pogačnik 1998: 106–7; Ogrin 2023: 152–4, 156), v Prekmurju tudi madžarščine (Jesenšek 2023). Kot posvetni pesmi se v baroku omenjata »spev o minljivosti sveta« (deloma) F. M. Paglovca (1679–1759) in *Zaščitno voščilo* J. Zizenčelija v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (Kos 1976: 58; Pogačnik 1998: 158).

Pravi začetki prevajanja posvetne poezije v slovenščino segajo v razsvetljenstvo (1768–1830): v almanahu *Pisanice* (1779–1781) A. F. Dev (1732–1786) priredi več pesmi iz nemščine (M. Denis, G. B. Hancke); Ž. Zois (1747–1819) prevede iz italijanščine *Preljube ženice* M. A. da Fonseca Portugala (iz opere *Donne cambiate* [Spremenjene ženske]), *Mačka* G. Castija (iz knjige *Gli animali parlanti* [Govoreče živali]), iz nemščine pa *Lenoro* G. A. Bürgerja; J. Japelj (1744–1807) prevede štiri nemške pesmi F. Hagedorna in angleško pesem *Rondeau* A. Popea; V. Vodnik (1758–1819) prevede nekaj nemških pesmi L. L. Haschkeja in M. Denisa ter pripravi prvo prevodno pesniško zbirko v slovenščini – *Pesmi za brambovce* (1809) s štirimi pesmimi iz zbirke H. J. von Collina *Lieder Oesterreichischer Wehrmänner* [Pesmi avstrijskih vojakov] in pesmijo J. Richterja (ne objavi prevoda latinske himne *Dies irae* [Dan jeze] ter štirinajst pesniških prevodov iz grščine; Dović 2023: 188–95). Pozneje posvetno poezijo (iz nemščine) prevaja U. Jarnik (1784–1844), in sicer J. G. Kumpfa, J. G. Fellingierja, M. G. Lichtwera in F. Schillerja (Dović 2023: 195–8).

Najstarejše **hrvaško** pesništvo predstavljajo prevodi biblijskih pesmi v brevirjih, misalih, psalterjih itn. 14. in 15. stol., iz tega časa pa so tudi primeri izvirne hrvaške poezije: *Šibenska molitev* (1345) in *Pariška pesmarica* (1380); starejše je poročilo o slovanskih hvalnicah, morda izvirnih, ki so jih prebivalci Zadra peli ob obisku papeža

Aleksandra III. leta 1177 (Hercigonja 1975: 140–86; Bogišić idr. 1998: 204; Prosperov Novak 2003: 11–3).

Verska poezija počasi odpira prostor tudi ljubezenski liriki – prve intimne verze zapiše carinik J. Kaličević na rob carinske knjige na začetku 15. stol. V tem času se pojavijo tudi daljše baladne pripovedne pesmi, t. i. bugaršnice, ki se vsebinsko navezujejo na srbski prostor, kar kaže na to, da je Hrvaška v 15. stol. prostor kulturnega transferja (Prosperov Novak 2003: 13–6).

Posvetno pesništvo v hrvaški književnosti se razmahne v času renesanse (15. in 16. stol.) v Dalmaciji, naslanja pa se na italijansko in antično (posebej latinsko) književnost (Bogišić idr. 1998: 204). Latinske poezije pišejo pesniki od npr. P. P. Vergerija starejšega (1370–1444), J. Panonca (1434–1472; tudi prevajalec iz grščine) do J. Šižgorića (1445–1509) in K. Pucića (1458–1522), prvega hrvaškega latinističnega trubadurja (Prosperov Novak 2003: 27–34). Zgodnja hrvaška poezija petrarkističnega tipa pa je bogato zastopana v *Ranjinovem zborniku* (po 1507) N. A. Ranjina (1494–1582), v katerem prevladujejo pesmi Š. Menčetića (1457–1527) in Dž. Držića (1461–1501), ki se tudi intertekstualno navezujejo na Petrarco (Menčetićeva pesem *Blaženi čas i hip* [Blaženi čas in trenutek] je morda predelava Petrarcoevega soneta LXI; prim. Fališevac 2008). Pravo prevajanje posvetne lirike v hrvaščino se začne z M. Marulićem (1450–1520), največjim hrvaškim piscem 15. in 16. stol., ki kot prvi v hrvaščino (in latinščino) prevaja Petrarco, prim. *Pokolu ja i vi jesmo iskusili* [Ker jaz in vi sva izkusila] in *Plaču svud hodeći minuto življenje* [Objokujem povsod hodeč minulo življenje] (soneta XCIX in CCCLXV; Tomasović 1998); sledi mu P. Zoranić (1508–pred 1569) s sonetom CXXXIV. Ovida prevajajo H. Lucić (1485–1553), P. Hektorović (1487–1572), B. Karnarutić (1515/1520–1573), S. Bobaljević (1529–1585), ki prepesni tudi epilog Tasseve *Aminte* z naslovom *Jeđupka*, in D. Zlatarić (1558–1613). Na izjemen pomen Petrarce v Dalmaciji (in Boki Kotorski) kaže veliko število petrarkistov: poleg avtorjev *Ranjinovega zbornika* še H. Lucić, S. Bobaljević, D. Zlatarić, N. Nalješković (1510–1587) z zbirko *Pjesni ljuvene* [Ljubezenske pesmi], M. Držić (1508–1567) itn. (Prosperov Novak 2003: 34–64).²

Prvo **srbsko** poezijo, v obdobju Nemanjićev (12.–14. stol.), predstavljajo prevodi verskih besedil, prevedenih iz grščine, ki se pojavljajo v psalterjih in drugih liturgičnih knjigah (triodu, oktoihu in mineju; prim. Sibinović 1979: 30). Med izvirna himnografska dela tega časa sodijo npr. *Служба светом Симеону* [Služba v čast sv. Simeonu] sv. Save (1174–1236); anonimna *Служба светом Сави* [Služba v čast sv. Savi] (1237) in tri »službe« Teodosija Hilandarca (1246–1328), ki se zgledujejo po bizantinski poeziji (Deretić 2001: 19, 27–8).

Posvetna poezija, ki se pojavi na koncu 14. stol. in se navezuje na grško verzifikacijo (Kovačević 1972: 72; Radojičić 1972: 84), je zastopana s šestimi besedili: pesem *Tyza*

² V tem kontekstu naj omenim še kotorskega pesnika L. Paškalića (1500–1551), avtorja najbolj obsežne italijanske pesniške zbirke na vzhodni jadranski obali, *Rime volgari* [Ljudske pesmi] (1549), s petrarkistično-bembovsko ljubezensko poezijo (Prosperov Novak 2003: 50–1).

za *јединчетом* [Tožba za edincem] despotice Jelene (monahinje Jefimije) (1349–1405), *Слово љубве* [Govor ljubezni], politično pesniško besedilo *О будућим временима* [O bodočih časih], *Речи на мраморном стубу на Косову* [Besede na marmornem stebru na Kosovu] despota Stefana Lazarevića (1377–1427), *Плач за деспото* [Jok za despotom] K. Kostenečkega (1380–1431) in anonimna *Песма смрти* [Pesem smrti] iz 16. stol. (Radojičić 1972: 84–7). Med temi sta morda prevoda *Govor ljubezni* (Kovačević 1972: 78) in *Pesem smrti* (Pavić 2001a; Deretić 2019: 241).

V t. i. ruskoslovanskem obdobju (prva polovica 18. stol.) se pod vplivom ruske in ukrajinske poezije 17. stol. razvije t. i. šolska poezija, ki jo pišejo H. Žefarović (1690–1753), J. Rajić (1726–1801) in Z. Orfelin (1726–1785; Deretić 2001: 88–90). Pesniški prevodi se nahajajo v Žefarovićeve *Стематографију* [Stematografija] (1741), prevodu latinske knjige P. R. Vitezovića, M. Pavić (2001a) pa omenja prevode *Pesmi smrti* iz latinščine. Število posvetnih prevodov se poveča v razsvetljenstvu in klasicizmu, ko se srbska posvetna poezija tudi utrdi (Deretić 2001: 97–8, 103–4; Savković 2018: 221–2): G. Trlajić (1766–1801) prevede idilo *Забавленије јединого летнаго утра или удивленије јестественим красотам* [Uživanje v nekem poletnem jutru ali čudenje edinstvenim lepotam] (1793) švicarskega pesnika S. Gessnerja, M. Vitković (1778–1829) prevaja iz madžarščine, L. Milovanov (1784–1828) v *Опит настављења к србској сличноречности и слогомјерју или просодији* [Prispevek k srbski verzifikaciji in prozodiji] (1810) vključi 13 pesmi, prevedenih iz nemščine (prevladuje G. A. Bürger, zastopani pa so tudi npr. G. Pfeffel, C. F. Gellert, C. F. Weisse), S. Mrkalj (1783–1833) prevaja Horaca, nemška pesnika H. Kleista in G. C. Raffa, P. Solarić (1779–1821) prevaja Ovidija, J. Došenović (1781–1813) v zbirko *Лирическѣ пенија* [Lirične pesmi] (1811) vključi pesmi Italijanov G. B. Castija in J. Vitorellija, J. Pačić (1771–1849) prevaja Sapfo, v zbirko *Сочиненија песнословска* [Pesniške tvorbe] (1827) vključi prevode Petrarce in J. Goetheja. Najpomembnejši pesnik obdobja, L. Mušicki (1777–1837), prevaja Horaca, svojega vzornika (Pavić 2001b; Deretić 2001: 103–4; Deretić 2019: 516–28; Savković 2018: 222–8; Skenderović 2018: 15–120).

Med prve **bolgarske** poezije se uvrščajo dela verskega značaja 9.–10. stol., najprej prevodna, nato tudi izvirna: prim. cirilometodov psalter, dopolnjen v Preslavu (Miltanova idr. 2008: 101), prevodno (od K. Majumskega, I. Damaščana do J. Himnografa in K. Studita) in izvirno himnografijo v triodu, oktoiho in mineju (Miltanova idr. 2008: 104–25), pojavlja pa se tudi izvirna nehimnografska poezija, npr. *Azbučna molitev* K. Preslavskega, *Proglas k evangeliju* sv. Cirila (ali K. Preslavskega), anonimna *Pohvala carja Simeona*, ki se naslanja na bizantinsko hvalnico Baziliju I. Makedoncu (Miltanova idr. 2008: 126–30; prim. Igov 2005: 52, 101).

Umetniška poezija se v bolgarski književnosti uveljavi v času bolgarskega preporoda (1762–1878, predvsem od konca 30. let naprej), ko se oblikujejo kulturno-književni krogi, med katerimi je posebej pomemben odeški (od 40. let naprej), sledijo pa mu carigradski (sreda 40. let), moskovski (konec 50. let) in bucareški (konec 60. let). Prvi ključni bolgarski pesniki in prevajalci poezije se pojavijo v bolgarski romantiki, med 40. in 60. leti 19. stol. (Igov 2005: 159–61): A. Kipilovski (1802–1870) prevaja grškega

pesnika A. Hristopoulou in rusko poezijo (M. Lomonosova), N. Kasapski (umrl 1879) prevaja v prozi nemško poezijo C. Gellerta, J. Grujev (1828–1912) A. Puškina, D. Dušanov (1837–1904) Homerja (*Iliado* v prozi, dele *Odiseje*), osrednji pesnik obdobja, P. R. Slavejkov (1827–1895), pa je zaslužen za prevode ruskih in ukrajinskih pesnikov, npr. A. Puškina, M. Lermontova, I. Nikitina, A. Pleščejeva, T. Ševčenka, hrvaških in srbskih avtorjev, kot sta P. Preradović in J. Jovanović Zmaj, pa tudi angleških, nemških in čeških pesnikov, npr. J. Goetheja, H. Heineja, R. Burnsa, G. Byrona, F. Freiligratha, J. Nerude (prim. Božkov idr. 1966: 295, 335, 337; Igov 2005: 209, 211). L. Karavelov (1834–1879) prevaja H. Heineja, R. Burnsa, T. Ševčenka, I. Krilova, N. Dobroljubova, izjemen presek pesniških prevodov v naslednjem obdobju pa predstavlja *Българска христоматия* [Bolgarska hrestomatija] (1884), katere drugi del vsebuje tudi prevode antične, italijanske, francoske, nemške, ruske, poljske in portugalske poezije (Camões), pod katere sta se podpisala velikana bolgarske književnosti, I. Vazov (1850–1921) in K. Veličkov (1855–1907; prim. Igov 2005: 231, 268).

3 Prevedena posvetna proza

Začetke **slovenske** književnosti zaznamujejo prevedena pripovedna besedila verskega značaja: v drugi polovici 16. stol. P. Trubar prevede *Novo zavezo* (po Erazmovem latinskem prevodu in Luthrovem nemškem prevodu), J. Dalmatin pa nato – na podlagi Luthrovega in Trubarjevega prevoda – celotno *Biblijo* (1584; Ahačič 2007: 270–82; Žejn 2021); protestantski prevodi se v predelavah (*Evangelia inu listuvi*) ohranijo v 17. in 18. stol. (prim. Ogrin 2023: 148–50). V 17. in 18. stol. slovensko prozo predstavljajo večinoma rokopisni prevodi (iz nemščine in latinščine) meditativne proze, svetniških življenjepisov in retorske proze, ki doživi tudi knjižne izdaje (Žejn 2021; prim. Ogrin 2023: 157–62).

Tudi v razsvetljenstvu prevladujejo verski prozni prevodi, prim. *Zgodbe Svetega pisma za mlade ljudi* (1815–1817) C. Schmidta v prevodu M. Ravnikarja (1802–1864; Žejn 2021), pojavijo pa se tudi prevodi nemškega posvetnega mladinskega slovstva v učbeniških izdajah: B. Kumerdej (1738–1805) prevede besedila F. E. von Rochowa v prvem posvetnem dvojezičnem berilu *Leseübungen in verschiedenen Schriftarten/ Vodenja za brati v use sorte pisanji* (1778), J. Debevec (1758–1821) prevaja C. F. Weisseja v abecedniku *Nov popravleni plateltaf ali Bukve teh čerk inu besedi* (1784, 1794); 1794 izide dvojezično delo *Sittenbüchlein für die Jugend/ Bucvice tega zaderžanja za mladust* J. H. Campeja, ki ga najbrž tudi prevede J. Debevec (Kobe 2009: 131–2). Ob izidu prve izvirne slovenske pripovedi, *Sreče v nesreči* (1836) M. Ciglerja, izhajajo prevodi zgodb C. Schmidta, ki predstavljajo »sekularizacijo določenega verskega (religioznega) načela« (Pogačnik 1998: 244), npr. *Prijetne perpovedi za otroke* (1832) ali *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenje* (1835; Žejn 2021). Nabor prevodov posvetne književnosti se poveča sredi stoletja (aktualni naj bi bili predvsem nemška in italijanska književnost; Pogačnik 1998: 245): J. V. Koseski (1798–1884) za *Kmetijske in rokodelske novice* prevede zgodbo iz zbirke *Hecatommithi* [Sto zgodb] (1845) G. Giraldi Cinzia, F. Malavašič (1818–1863) prevede iz nemščine *Zlato vas* (1848) H. D. Zschokkeja, zabavno prozo *Nemški Pavliha v slovenski obleki* (1850; Till Eulenspiegel)

in *Lažnjivega Kljukca* (1856; baron Münchhausen), 1853 izide anonimni prevod *Divji hunci pred mestom Meziborom* J. L. Wilhelma, O. Caf (1814–1874) pa preko češčine prevede *Robinsona mlajšega* (1849) J. H. Campeja. Leta 1853 se pojavita dva prevoda *Koče strica Toma* H. E. Beecher-Stowe: v Celovcu izide *Stric Tomaž ali Življenje zamorcev v Ameriki* J. Božiča (1829–1884), v Ljubljani pa *Stric Tomova kočja ali življenje zamorcov v robnih državah severne Amerike* F. Malavašiča (Hladnik 1982; Pogačnik 1998: 245). Prvi posvetni prevodi so v prvi vrsti zabavno čtivo, katerega funkcija je širiti željo po branju med ljudmi (Pogačnik 1998: 245). V 40. in 50. letih izhajajo tudi prvi prevodi pravljic in basni bratov Grimm, A. Puškina, I. Krilova, G. Pfeffla in C. Andersena, ki ga prevajata F. Levstik (1831–1887) in F. Erjavec (1834–1887); slednji 1863 iz nemščine prevede *Kitico Andersenovih pravljic* (Slodnjak 1959: 273–4; Povšič 2017; Blažič, Bedenk 2023: 938, 940). Prevajanje posvetne proze se razmahne v 60. letih 19. stol., a ima nekako »neorgansko podobo« (Slodnjak 1959: 280–1).

Začetke **hrvaške** pripovedne proze predstavljajo hagiografska in apokrifna besedila 12.–14. stol., ki so del starocerkvenoslovanskega-bizantinskega prevodnega repertoarja (Hercigonja 1975: 102–3). V tem času je hrvaški prostor posredniškega značaja – prek njega besedila prehajajo z zahoda na slovanski jug in vzhod ter obratno (Hercigonja 1975: 112–3). Do druge polovice 14. stol. prevladujejo vzhodni viri (Nemec 1994: 18).

Tudi prvi primeri posvetne proze, ki so rezultat prevajanja in zanimanja občinstva za zabavno-pripovedno čtivo,³ se v hrvaški književnosti pojavijo zgodaj: glagolski *Rumanac trojski* [Roman o Troji] je preveden v 13.–14. stol. v Dubrovniku ali Hrvaškem primorju (prvi prepisi so iz 15. stol.); tudi pri *Aleksandridi* (prvi prepisi so iz prve polovice 16. stol.), prevedeni v 14. stol. (grški Psevdo-Kalistenov izvirnik je iz 3. stol.), se domneva čakavsko-glagolska predloga; romana pripovedujeta o grški mitologiji in zgodovini, prilagojeni srednjeveškemu fevdalnemu in viteškemu svetu (Bogišić idr. 1998: 320); duhovni roman *Barlaam in Josafat*, preveden iz italijanščine, se nahaja v *Dubrovniškem zborniku* iz 17. stol.; posvetna je tudi stara orientalna semitska pripoved *O premudrom Akiru* [O premodrem Akiru] v hrvaški csl. redakciji, prvič prevedena v 12. stol. na bolgarskem ali ruskem prostoru (ohranjena je npr. v *Petrisovem zborniku* iz 15. stol.). Preko hrvaškega prostora so, najbrž iz Benetk, na slovanski vzhod (Rusijo) prišli viteški romani o *Tristanu*, *Lancelotu* in *Bevisu iz Hamptona* (Hercigonja 1975: 377–84; Nemec 1994: 17–29; Bogišić idr. 1998: 320). Na razvoj hrvaške umetniške proze pa so s pripovednimi postopki stimulatивно delovali tudi verska proza (apokrifi, legende, pridige), letopisi in poučna besedila, npr. *Lucidar* (Nemec 1994: 26).

Prvi izvirni hrvaški roman so *Planine* (1569) P. Zoranića, ki se zgleduje po italijanski pastoralni pesnitvi *Arcadia* J. Sannazara. Hrvaška književnost je nato do A.

³ Na prisotnost posvetnega čtiva med hrvaškim meščanstvom v 14. stol. opozarjata dva inventarja zadarskih trgovcev. Trговец Mihovil (1385) je imel *Liber destructionis Troiae* [Knjiga o uničenju Troje] (francosko, 12. stol.), lep primer Dantejeve *Komedije*, Ezopa in Lucana. Inventar trgovca Damjana (1389) pa vsebuje viteške romane (v latinščini ali latinski grafiji) »*unus rimancius Febi*, *unus Princevalis*, *unus rimancius parvus Tristiani*« in slovanska prevoda »*unus liber Alexandri parvus in littera sclava*« ter »*unus rimancius scriptus partim in latino et partim in sclavo*«. V dubrovniškem arhivu je ohranjen zapis o prevodu dela *I reali di Francia* [Francoski kralji] (Hercigonja 1975: 377; Nemec 1994: 19).

Šenoe (1838–1881) brez romana in krajše pripovedne proze, čeprav nekateri hrvaški pisci pišejo prozo v tujih jezikih, npr. v italijanščini. Na koncu 30. let 19. stol. I. in A. Mažuranić prevedeta del romana *Milienko e Dobrilla* [Miljenko in Dobrila] M. Kažotića (1804–1842) v hrvaščino, s čimer se začne nova hrvaška proza. Hrvaško meščanstvo, ki se politično uveljavlja, zahteva književnost, ki bi ustrezala njegovim načelom (od individualizma in liberalizma do nacionalizma). Do prvega estetsko pomembnega izvirnega romana *Zlatarovo zlato* [Zlatarjevo zlato] (1871) A. Šenoe, ko hrvaško književnost zaznamujejo prozni poskusi A. Nemčića (1813–1849), D. Jarnević (1812–1875), I. K. Tkalčića (1840–1905), B. Lorkovića (1839–1892) itn., skušajo potrebe po hrvaški prozi zadovoljiti prevodi (izjema so nemška dela, ki se berejo v izvirnikih): A. Vranić (1764–1820) prevede priredbo J. H. Campeja *Mlajši Robinson* (1796), J. M. Šporer (1795–1884) prevede iz francoščine novelo *Almanzai* (1823) B. d'Arnauda, 1848 sta prevedena Gogoljev *Nos* in Goldsmithov *Wakefeldski župnik*, 1855 izide *Taras Buljba*, 1856 *Vražja bara* [Vražja mlaka] G. Sand (*La Mare au diable*) in *Atala* F. R. de Chateaubrianda, 1860 Puškinov *Evgenij Onjegin* v prevodu Š. Dimitrovića Kotaranina (1813–1868), 1863 Turgenjeva *Rudin* in *Dvorjansko gnijezdo* [Plemiško gnezdo], 1865 Gogoljeve *Mrtve duše*, 1872 Turgenjevi *Očevi i djeca* [Očetje in sinovi], ki jim sledijo prvi prevodi Balzaca, Flauberta, Stendhala, Dostojevskega (Nemec 1994: 31–78; Bogišić idr. 1998: 320).

Na začetku **srbske** književnosti v srednjem veku (12.–14. stol.) prevladujejo verski prozni prevodi (večinoma iz grščine), med katere sodijo biblijski spisi, kot so evangeliji in apostolska dela, ter apokrifi (Deretić 2001: 16–7).

Že zelo zgodaj pa se pojavijo tudi prevedena posvetna prozna besedila. Med njimi so pripovedi bizantinskega in vzhodnega izvora, prevedene večinoma iz grščine: *Крчмарница Теофана* [Krčmarica Teofana] je prevedena v 13. stol.; *Премудри А(л) кип* [Premodri Akir] je izhodiščno asirska (5.–6. stol.), njeni prepisi so iz 14.–16. stol.; *Цар Аса* [Cesar Asa], katere najstarejši prepis je iz 16. stol.; *Еладује* [Heladij] Vasilija Velikega je ohranjena v prepisu iz 14. stol.; *Врач* [Vrač] je ohranjena v prepisu iz 16. stol. itn.; moralno-poučni roman *Варлаам и Иоасаф* [Varlaam in Joasaf], v osnovi kristjanizirana legenda o Budi (izhodiščno indijska; morda izhodiščno grško besedilo, ki ga je navdahnila indijska legenda), naj bi bil preveden v 13. stol., v srbsko književnost pa naj bi prišel prek Bizanca; roman o živalih *Стефанит и Ихнилат* [Stefanit in Ihnilat], ki izhaja iz staroindijske knjige *Pančatantra* [Pet knjig], v srbsko književnost pa pride s posredovanjem Arabcev in Bizanca, je preveden v 13. stol. (najstarejši prepisi so iz 14.–15. stol.); romana o antični zgodovini: *Александрида* [Aleksandrida] je prevedena na začetku 14. stol.; *Роман о Троју* [Roman o Troji], preveden v 14. stol., pozna kratko grško verzijo in dolgo italijansko verzijo, prevedeno domnevno v Hrvaškem primorju. V Srbijo so prišli tudi zahodni viteški romani, katerih prepisi se niso ohranili: izhodiščno francoski pripovedi o *Tristanu* in *Izoldi* ter o *Bevisu*, prevedeni prek italijanščine v 15.–16. stol., sta ohranjeni v t. i. *Poznanjskem zborniku* iz 16. stol. (domnevno prevod iz srbščine v beloruščino). Romani se iz Srbije širijo na vzhod, *Srbska Aleksandrida* pride celo v Gruzijo (Deretić 2001: 18–9; Kašanin 2002: 47–54; Deretić 2019: 76; prim. še Sibinović 1979: 30; Jovanović 2012).

Novi posvetni prozni prevodi se pojavijo med 18. in 19. stol., pri čemer so pomembna priporočila D. Obradovića (1739–1811), pozneje tudi V. Stefanovića Karadžića (1787–1864), ki spodbujata k branju in prevajanju sodobnejših avtorjev, kot so J. F. Marmontel, J. Goethe, S. Richardson, L. Sterne, H. Fielding, F. Fénelon. P. Julinac (1730–1785) prevede Marmontelov roman *Велузап* [Velizar] (1776); D. Obradović leta 1788 izda zbirko basni od Ezopa, Fedra do Lessinga in La Fontaina, v *Собраније разних наравоучителних вешчей* [Zbirka različnih moralnopoučnih stvari] (1793) pa vključi prevode dveh Marmontelovih pripovedi in vrste vzhodnjaških zgodb, prevedenih iz angleščine, nemščine in francoščine; N. Lazarević (1760–1806) iz nemščine prevede *Робинзона* (1799) D. Defoeja; G. Trlajić iz ruščine prevede roman *Нума или провѣтающий Римъ* [Numa ali vzcveteli Rim] (1801) M. Heraskova; 1808 izide zbirka *Палмово листје* [Palmovo listje] A. J. Liebeskinda (*Palmblätter*); S. Živković (1780–1831) prevede *Телемака* [Telemah] (1814) F. Fénelona; M. Vitković prevede madžarsko različico Goethejevega *Wertherja* z naslovom *Спомен Милице* [Miličin spomin] (1816); P. Berić prevede nemški roman *Agathon* (1820) C. M. Wielanda in Voltairovo novelo *Задиг* [Zadig] (1828) prek nemščine (Pavić 2001c).

V **bolgarski** književnosti se prvi pripovedni prevodi povezujejo z dejavnostjo sv. Cirila in sv. Metoda, ki naj bi prevedla izbor evangelijev (aparakos) in apostolska dela, Metod pa naj bi na Moravskem z učenci dokončal prevod celega *Svetega pisma*. Med pripovedna dela sodijo tudi apokrifne in paterične pripovedi ter žitja (Igov 2005: 52, 73–5; Petkanova 2001: 377–80).

Prva posvetna proza v bolgarski književnosti se pojavi v 10.–12. stol., večinoma pa gre za vzhodna (asirsko-babilonska, indijska) ali antična (oz. bizantinska) dela, prevedena iz grščine: junaško-zgodovinski roman *Aleksandrida* naj bi bil preveden v 10.–11. stol. iz grščine (popularen je še v 19. stol.);⁴ pripoved *Троянска прутча* [Trojanska zgodba] je prevedena v 14. stol. verjetno iz zahodnega izvirnika (predloga je verjetno dalmatinska); *Разказ за стария Александър* [Pripoved o starem Aleksandru], izhodiščno grški, se razširi v 13.–14. stol.; prevodi Ezopovih zgodb (po besedilu M. Planuda iz 13. stol.) se pojavijo v 15.–16. stol. Med moralnopoučna dela sodijo *Повестта на Аким Премъдри* [Povest o Akiru Premodrem] asirsko-babilonskega izvora, ki je morda prevedena iz sirščine v Kijevski Rusiji v 11.–12. stol. (najzgodnejši južnoslovanski prepis je iz 14. stol.); *Варлаам и Йоасаф* [Varlaam in Joasaf], indijskega izvora, je preveden v 11.–12. stol. ali 13.–14. stol. iz grščine (najstarejši prepis je iz 14. stol.) ter *Стефанит и Ихнилат* [Stefanit in Ihnilat], indijskega izvora, preveden v 13. stol. po eni od bizantinskih verzij (prvi prepisi so iz 14. stol.), *Алексий, человек Божи* [Aleksij, človek božji] je preveden iz grščine v 10. stol. V tem času se pojavijo tudi izvirne posvetne pripovedi v ciklu *Повест за жезелзния кръст* [Povest o železnem križu], npr. *Чудо с българина Георги* [Čudež z Bolgarom Georgijem] (Petkanova 2001: 372–384; Igov 2005: 90–4; Miltenova idr. 2008: 468–76).

⁴ Prim. še t. i. *Srbsko Aleksandrido*, ki se v južnoslovanskem prostoru pojavi v 14.–15. stol. in je izhodiščno prevedena v Dalmaciji iz grščine in latinščine (Petkanova 2001: 374; Igov 2005: 90; Miltenova idr. 2008: 469–70).

Na bolgarsko leposlovje in bralski okus v času preporeda (sreda 19. stol.) vplivajo prevodi modernega zahodnega leposlovja: P. G. Piperov prevede *Приключенията на Телемаха* [Telemahove dogodivščine] (1845) F. Fénelona; I. Bogorov (1818–1892) prevede *Чудосиите на Робенсина Крусо* [Čudovite dogodivščine Robinsona Crusoja] (1849) D. Defoeja po priredbi J. Campeja (bližji izvirniku je prevod prek grščine P. R. Slavejkova iz leta 1868; Pileva 2022) in *Еничерите* [Janičarji] (1849) A. Royera; A. Granitski (1825–1879) prevede *Павел и Виргиния* [Pavel in Virginija] in *Индийската хижа* [Indijska koča] (1850) B. de Saint-Pierra, J. Gruev prevede povest *Райна княгиня* [Kneinja Rajna] (1852) A. Veltmana, S. Nikolica (1835–1920) prevede *Две приказки за славните жени и за Аза човекомразеца* [Dve zgodbi o slavnihi ženah in ljudomrznežu Azi] D. Obradovića, D. Mutev (1818–1864) prevede roman *Чичева Томова колиба* [Koča strica Toma] (1858) H. B. Stowe (prek ruščine; Pileva 2022), prevajajo se še J.-F. Marmontel, N. Karamzin, E. Sue, številna sentimentalno-didaktična dela C. Schmidta – zanimiv je primer zgodbe *Изгубеното дете* [Izgubljeni otrok] (1844), ki jo H. Pavlovič prevede po grškem prevodu francoskega prevoda nem. izvirnika.

Prehod k izvirni bolgarski umetniški prozi predstavljajo t. i. pobolgaritve, lokalizacije tujih izvirnikov: npr. *Сирота Цветанка* [Sirota Cvetanka] (1858) J. Grueva sledi Karamzinovi zgodbi *Бедная Лиза* [Uboga Liza]; *Наводнение на Дунав* [Poplava Donave] (1871) S. Bobčeva (1853–1940) je priredba *Die Wasserflut am Rheine* [Poplava Rena] (1871) C. Schmidta; *Село Златарица* [Vas Zlatarica] (1871) J. Nenova (1825–1903) temelji na H. Zschokkeju, *Хубавинка Янка* [Lepotica Janka] (1869) P. R. Slavejkova na Boccacciu, I. Blaskov (1839–1913) bolgari francoska moralnopoučna dela prek grščine, s pobolgarjevanjem pa se ukvarjajo še drugi (Igov 2005: 214–5; Božkov idr. 1966: 112, 191, 212–5; Kristeva 2015: 135). Izvirna novobolgarska umetniška proza se začne s povestjo *Нещастна фамилия* [Nesrečna družina] (1860) V. Drumeva (1841–1901; Božkov idr. 1966: 209–12; Igov 2005: 215–6).

4 Prevedena posvetna dramatika

Najzgodnejše gledališko dogajanje na **Slovenskem** je povezano z liturgijo, procesijami in ljudskimi praznovanji. Prve izpričane gledališke predstave so latinske šolske igre (pri katerih se domneva občasna raba nemščine in slovenščine) z večinoma versko vsebino v ljubljanski protestantski šoli in jezuitskem kolegiju v 16. stol. (Koruza 1979: 150–1; Ahačič 2012: 65); jezuitske igre se nadaljujejo tudi pozneje (npr. v Ljubljani). V sklopu t. i. verskega gledališča, namenjenega širšemu občinstvu (npr. procesije), se predvideva rednejša raba slovenščine, kot v primeru igre o paradižu, ki so jo 1670 revnejši ljubljanski dijaki igrali v slovenščini (Koruza 1979: 153–4; Pogačnik 1998: 135; Ahačič 2012: 65–7). Med 17. in 18. stol. je živa gledališka dejavnost v gimnaziji v Rušah, kjer dijaki uprizarjajo mirakle o Marijinem življenju, pri katerih je leta 1700 izpričana raba slovenščine (Ahačič 2012: 70). V kontekst verskega gledališča sodi tudi prvo slovensko gledališko besedilo, *Škoffeloški pasijon* (1715–1727) očeta Romualda, ki nastane na osnovi širše izhodiščno latinske tradicije, prim. še *Kapelski pasijon* (1816) z baročnimi koreninami (Ogrin 2023: 163). Od 17. stol. naprej na Slovenskem gostujejo nemški in italijanski gledališčniki (Koruza 1979: 155; Vevar 1998: 18).

Prvi poskus slovenskega prevoda posvetnega dramskega dela je predrazsvetljenski: leta 1669 (1670) grof F. K. Frankopan (1643–1671) v narečno slovenščino prevede nekaj prizorov Molièrove komedije *George Dandin ou le Mari cofondu* [George Dandin ali Pretentani soprog] (Vidmar 2023: 172–3). V razsvetljenstvu se število prevedenih posvetnih dramskih del poveča: J. Japelj prevede dobro polovico melodrame *Artakserkses* (okoli 1775) italijanskega pesnika in libretista P. Metastasia, A. T. Linhart (1756–1795) priredi komedijo *Županova Micka* (1789) J. Richterja (*Die Feldmühle* [Poljski mlin]), ki predstavlja prvo posvetno predstavo v slovenščini, nato pa še komedijo *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790) P. Beaumarchaisa (*La folle journée ou le Mariage de Figaro* [Veseli dan ali Figarova svatba]); J. Kopitar (1780–1844) in V. Vodnik iz nemščine prevedeta enodejanko *Tinček Petelinček* A. von Kotzebueja (*Der Hahnenschlag* [Petelinja igra]), ki je uprizorjena 1803. Prvo izvirno slovensko dramsko besedilo (in prvi libreto) je *Opereta ali Belin* (1780) A. F. Deva, ki se zgleduje po italijanski operi; 1791 mu sledi *Pogovar od pijače inu ventočejna tega vina* S. Mureja (1743–1810) (Vidmar 2023: 173–81). Prevajanje gledaliških del poteka tudi na Koroškem: M. Majar (1809–1892) priredi enodejanko *Jagodice* C. Schmida (izide 1859), F. Haderlap (1849–po 1896) priredi Shakespearjevo tragedijo *Romeo in Julija* po nemški verziji F. von Bodenstaedta, veseloigro *O ti može* po J. Rosnu in dramatični prizor *Hektor in Andromaha*, medtem ko A. Šuster-Drabosnjak (1768–1825) prireja igre z versko vsebino po nemških besedilih (npr. *Igra od izgubljenega sina*; Kos 1976: 88; Leben 2023).

Do razmaha posvetnih dramskih del v slovenščini pride po letu 1867, ko je v Ljubljani ustanovljeno Dramatično društvo, ki izdaja zbirko gledaliških iger *Slovenska Talija* (1867–1896), v kateri močno prevladujejo prevodi večinoma nezahtevnih besedil (osrednja avtorja sta A. von Kotzebue in E. A. Scribe) (Vear 1998: 21–3; Pignar Tomanič 2023).

Najstarejše **hrvaško** gledališko dogajanje predstavljajo obredni obhodi maskiranih pevcev, ki se jim v srednjem veku pridružijo verske igre o Jezusovem življenju in Marijinem žalovanju. Prva dela nastajajo za liturgijske predstave, kot je *Tractus stellae* [Obred zvezde] (11. stol.) v obredniku zagrebške katedrale (Pelc 2015; Prosperov Novak in Lisac 1984: 33–7), v katerem je ohranjen obredni dodatek v hrvaščini z elementi stcsl. (Prosperov Novak 2003: 22). Jedro srednjeveškega verskega gledališča je figura žalujoče Matere Božje, in sicer predvsem v obliki t. i. *Marijinih planctusov* (najstarejši so iz 14. stol.). Pasijonsko gledališče doživi razmah v 15. stol., ko nastane tudi najobsežnejše tovrstno besedilo, *Prikazanje Muke spasitelja našega* [Misterij o mukah našega odrešenika] (druga polovica 15. stol.); med dramatizacijami svetniških legend lahko omenimo *Muko svete Margarite* (okoli 1500), prvo hrvaško dramo v klasičnem smislu, ki je morda prevod M. Marulića iz italijanščine. M. Marulić iz italijanščine prevede še dva italijanska misterija F. Belcarija; cerkvene misterije pišejo tudi M. Vetranović (1482–1576), M. Gazarović (1575–1638), P. Kanavelić (1637–1719) (Prosperov Novak in Lisac 1984: 39–56, 77–86; Bogišić idr. 1998: 76; Prosperov Novak 2003: 22–5; prim. tudi Hercigonja 1975: 422–4).

Hrvaška dramatika, tudi posvetna, doživi razmah v Dalmaciji 16. stol. Posvetne igre imajo lahko pustna, npr. maskerata *Jejupka* (prva polovica 16. stol.) M. Pelegrinovića (1500–1562), ali pastoralna izhodišča, npr. *Radmio i Ljubmir* [Radmio in Ljubmir] (konec 15. stol.) Dž. Držića; avtorji se zgledujejo (zvrstno, tematsko ipd.) po italijanski in antični dramatiki (Bogišić idr. 1998: 76). V tem času se pojavijo tudi prvi hrvaški prevodi posvetne dramatike: H. Lucić preveče *Robinjo* [Sužnja] (konec 16. stol.) po italijanski drami *I prigionj* [Ujetniki], priredbi Plavtove drame *Captivi*; *Pirna drama* [Svatbena drama] v *Ranjinovem zborniku* (prva polovica 16. stol.) je prevod dela *Fior di Delia* [Delijin cvet] A. Ricca; Držićev *Skup* [Skopuh] (1555) se zgleduje po Plavtovi *Komediji o loncu*, *Hekuba* (1559) pa po Evripidovi tragediji (v italijanskem prevodu L. Dolceja); M. Bunić (1541–1617) je avtor *Jokaste*, priredbe italijanske tragedije *Giocasta* L. Dolceja (po Evripidu); D. Zlatarić poskrbi za prevod *Aminte* T. Tassa z naslovom *Ljubmir* (1580) in Sofoklejeve *Elektre* iz grščine (1597); S. Gučetić (1531–1603) priredi tragedijo *Dalida* (okoli 1580) na osnovi italijanskih del *Adriana* L. Grota in *Orbecche* G. Cinzija Giraldira ter preveče *Aminto* T. Tassa z naslovom *Raklica* (po 1597); F. Lukarević (1541–1598) priredi tragedijo *Atamanta* (1579) po G. Zoppiju in pastoralno dramo *Vjerni pastir* [Zvesti pastir] (1592) G. B. Guarinija; *Komedija od Raskota* [Komedija o Rasku] (prva polovica 17. stol.) je kontaminacija več komedij A. Beolca, italijanskega avtorja, znanega kot Ruzzante (Schmitt-Bertapelle 1983); P. Primović (1565–1629) preveče melodramo *Euridiče* (1617) O. Rinuccinija (Prosperov Novak in Lisac 1984; Prosperov Novak 2003: 35–64).

Tudi dubrovniška dramatika I. Gundulića (1589–1638) in J. Palmotića (1607–1657) je deloma prevodnega značaja (dela pogosto temeljijo na več predlogah), zaznamujejo pa jo pastoralno-mitološke in psevdozgodovinske teme; uprizarjajo se tudi anonimne farse blizu *commedii dell'arte*. V 18. stol. v Dubrovniku prevladujejo komediografska besedila po Molièru. Severno Hrvaško in Reko zaznamuje šolsko gledališče jezuitskega tipa, ki ga nato nadomesti prevodna dramatika v frančiškanskih okvirih, priredbe pa so značilne tudi za kajkavsko dramatiko med 18. in 19. stol. (avtor izvirnih del je T. Brezovački; Bogišić idr. 1998: 76–7).

V **srbskem** kontekstu že v srednjem veku obstajajo sledi gledališke dejavnosti, podobne posvetni igralski improvizaciji na javnih mestih, ki naj bi se zgledovala po uprizoritvah v Bizancu. Pravoslavna cerkev tovrstni dejavnosti nasprotuje, saj v njej vidi brezbožnost in moralno pokvarjenost, o čemer pričajo določila v cerkvenopravnih zbornikih iz 13.–14. stol., prevedenih iz grščine (Stojković 2014: 23–8). Kljub temu gledališka dejavnost na srbskih tleh obstaja: na koncu 15. stol. poročajo o turških igralcih Ali-bega Pavlovića, ki gostujejo v Dubrovniku (Stojković 2014: 32), gledališke prvine pa vsebujejo tudi srbske folklorne scene z obrednim značajem, ki se izvajajo ob ljudskih običajih in praznikih (Stojković 2014: 34–9).

Na koncu 17. in v 18. stol. se v Vojvodini pojavi improvizacijsko ljudsko gledališče, t. i. *zurnice*, v 18. stol. pa se o božiču izvaja t. i. *vertepska drama* z verskim (pogovor svetih treh kraljev in Heroda po Kristosovem rojstvu) in posvetnim delom (smešne scene iz ljudskega življenja), ki jo prinesejo učitelji iz Rusije s t. i. šolsko dramo (Stojković

2014: 42–5). V 18. stol. gledališče v Vojvodini postane način boja srbskega naroda za narodno samoohranitev in kulturni napredek, ki ga usmerjata pravoslavna cerkev in meščanstvo. Na začetku 18. stol. v srbski kulturi in šolstvu prevladuje cerkveno-verski in ruski vpliv – pooseblja ga E. Kozačinski (1699–1755), učitelj na Latinski šoli v Sremskih Karlovcih, ki napiše in uprizori prvo srbsko gledališko delo (v ruskoslovanščini), vrsto ruske šolske drame z naslovom *Трагедокомедија* [Tragikomedija] (1734), morda po zgledu ruske tragikomedije *Владимир* [Vladimir] (1705) T. Prokopoviča (Stojković 2014: 50). Predstave v Latinski šoli (v latinščini in ruski redakciji csl.) se izvajajo tudi pozneje; v tem času se srbsko gledališče ozira za ruskim (Stojković 2014: 45–53; prim. Deretić 2001: 88; Deretić 2019: 438–9).

Konec 18. stol. se začne srbsko gledališče zgledovati po avstrijskem, skozenj pa se realizirajo srbski kulturno-prosvetni, nacionalni in etični ideali (Stojković 2014: 53–4). Najaktivnejši gledališčnik v tem času je E. Janković (1758–1792), zaslužen za prevode treh veseloiger oz. komedij, ki imajo velik prerodni pomen: *Трговци* [Trgovci] (1787) C. Goldonija, *Зао отац и неваљао син* [Slab oče in nevredni sin] (1789) F. X. Starka in *Благодарни син* [Hvaležni sin] (1789) J. J. Engla (slednja je t. i. *posrba*, delo, prirejeno srbskim razmeram; Stojković 2014: 54–6; prim. Deretić 2001: 96; Deretić 2019: 487–8). Nad gledališčem je navdušen tudi največji srbski razsvetljenec, D. Obradović, ki pozna antične in sodobne avtorje (od Evripida, Aristofana in Seneke do Molièra), med drugim pa prevede komedijo *Дамон* [Damon] (1793) G. E. Lessinga. J. Rajić (1726–1801) leta 1798 predela že omenjeno delo Kozačinskega. Konec 18. stol. srbske predstave uprizarjajo v Temišvarju, Vršču, Pešti in Zrenjaninu, kjer M. Jelisejić (1776–po 1826) prevede zgodovinsko-sentimentalna dela (iz nemščine) *Велизарие* [Velizarij] (morda avtorsko delo po Marmontelu), anonimno *Александар и Наталија или Петар Велики цар рускиј* [Aleksander in Natalija ali Peter Veliki, ruski car] in izgubljeno *Девица из Маријенбурга или вождскоје фамилију описаније* [Devica iz Marienburga ali opis vladarske družine] F. Kratterja. V prvi polovici 19. stol. prevaja in prireja tudi »oče srbskega gledališča« J. Vujić (1772–1847): večinoma gre za nezahtevna dela iz nemščine (tudi madžarščine), med avtorji lahko izpostavim A. von Kotzebueja, prim. komedijo *Крепостица* [Šoja] (*Der Papagoy*), uprizorjeno 1813 v Pešti (Stojković 2014: 56–61; prim. Deretić 2001: 89, 94, 97, 102; Deretić 2019: 487–8, 514–5).

Negativen odnos cerkve do gledališke dejavnosti zaznamuje tudi srednjeveški **bolgarski** prostor, kar ustreza razmeram v Bizancu (prim. poglede Janeza Zlatoustega v 4. stol.), ki kljub nekaterim dramskim besedilom z versko vsebino naj ne bi poznal pravega gledališča. V teh razmerah (prim. tudi književnike, ki pripadajo duhovščini) se bolgarska dramatika ne more razviti (Petkanova 2001: 68–9; Patova 2023: 24). V srednjem veku se gledališke prvine najdejo v liturgiji in ljudskih obredih (Igov 2005: 221).

Bolgarska dramatika se razvija šele od srede 19. stol. naprej, in sicer pod tujimi vplivi: ključnega pomena so balkanske sosedje s podobnimi kulturnimi cilji – med prvimi deli, uprizorjenimi v Bolgariji, so prevodi (pobolgaritve) grških, srbskih in

romunskih dramatikov (od J. Sterije Popovića do M. Churmuzisa); osrednjo vlogo pri začetkih gledališča v Bolgariji imajo poljski in madžarski emigranti. Razvoj gledališča v Bolgariji je povezan z modernizacijskimi procesi (kot so razvoj meščanstva, šolstva, čitalništva, tiska) in evropsko identifikacijo (Patova 2023: 37), pri čemer je njegovo vzpostavljanje zaradi kritičnih stališč (prim. cerkev, tradicija) kompleksno.

Do leta 1856 je v bolgarščino prevedenih šest gledaliških del (izdana so kot besedila za branje) preprostega tipa (Nikolova 2010: 56). Večinoma gre za prevode (večkrat posredne) iz grščine in srbsčine. Leta 1843 D. Panajotov v Kišinjevu izda prevod ruske enodejanke *Дворянски выборы* [Plemiške izbire] D. I. Brajkeviča; 1844 izideta dva prevoda tragedije *Велизарий* [Velizarij] H. C. Trautschena, ki jo A. Kipilovski in Z. S. Kotljanec ne prevedeta iz nemščine, temveč posredno iz grščine; H. Draganović (1822–okoli 1885) preko srbsčine prevede dramo *Наполеон Бонапарта или Тридесет години из историите французи* [Napoleon Bonaparte ali Trideset let iz francoske zgodovine] (1850) A. Dumasa očeta; Irina P. Ekzarh (1833–okoli 1878) prevede komedijo *Памела ужена* [Omožena Pamela] (1852) C. Goldonija, S. Dobroplodin (1820–1894) pa iz grščine pobolgari komedijo *Михал Мишкоед* [Mihal Miškojed] (1853) M. Churmuzisa, ki izide v Zemunu. 1856 izide žaloigra *Многострадална Геновева* [Dolgotrpeča Genovefa], ki jo P. Todorov (1840–1881) prevede po srbskem prevodu dela L. Tiecka ali F. Hebbela (Nikolova 2010: 54; Patova 2023: 39). Prvi bolgarski gledališki predstavi sta leta 1856 uprizoritvi komedije *Михал Мишкоед* v mestu Šumen (pod vplivom vojvodinske gledališke prakse) in žaloigre *Долготрпеца Геновефа*, ki jo v mestu Lom pripravi učitelj in pesnik K. Pišurka (1823–1875), ki po uspehu predstave pripravi še igro *Velizarij*. Za uprizoritev *Genovefe* K. Pišurka sam prevede eno verzijo igre; *Velizarij* je najbrž uprizorjen na podlagi Donizettijeve opere *Velizarij* po nemškem besedilu H. C. Trautschena, ki ga prevede A. Ivanov (Igrov 2005: 222; Nikolova 2010: 54; Patova 2023: 25, 35, 40).

Začetki izvirne bolgarske dramatike segajo v obdobje preporoda, v katerem ima osrednjo vlogo D. Vojnikov (1833–1878), ki 1862 med drugim pobolgari in uprizori komedijo *По неволя доктор* [Zdravnik proti svoji volji] po Molièru. Prva njegova izvirna dela so zgodovinske drame, npr. *Стоян войвода* [Vojvoda Stojan] (1866), prvo zrelo delo pa je komedija *Криворазбраната цивилизация* [Narobe razumljena civilizacija] leta 1871 (Igrov 2005: 222–6; Dimitrov 2008: 20).

Od začetka 70. let 19. stol. se ob novih popularnih nezahtevnih delih pojavljajo bolj ali manj prirejeni prevodi (iz grščine, srbsčine, ruščine ali francoščine) znanih avtorjev klasicizma, razsvetljenstva in romantike, kot so Molière, G. Lessing, F. Schiller, V. Hugo (Nikolova 2010: 56). *Bolgarska hrestomatija* (1884) pa bralstvo seznanja še z odlomki del Aristofana, W. Shakespearja, P. Corneilla, J. Goetheja, A. Puškina, P. B. Shelleyja, F. Ponsarda, S. Pellica in N. Gogolja.

5 Zaključek

Začetni prevajanja posvetnega leposlovja v južnoslovanskem prostoru kažejo zelo heterogeno in bogato podobo, tako med različnimi književnostmi kot znotraj posameznih književnosti.

Med analiziranimi književnostmi se prevajanje posvetne **poezije** najprej začne v hrvaški, in sicer v 16. stol., ko se zaradi gospodarskih, političnih in kulturnih zvez z Italijo v dalmatinskem prostoru (v Dubrovniku, Hvaru, Splitu, Šibeniku in Zadru) uveljavijo humanistično-renesančni (italijanski in latinski) pesniški zgledi, pri čemer v prevodnem smislu izstopata Petrarca in Ovid. Začetki slovenske posvetne poezije (če pustimo ob strani večjezični pesmi O. von Wolkensteina v 15. stol.) segajo v zadnjo četrtino 18. stol., v razsvetljenstvo, k almanahu *Pisanice* (1779–1781), ki vsebuje tudi prve posvetne pesniške prevode. Med tujimi pesniškimi zgledi – v prevodnem in širšem recepcijskem smislu – prevladujejo nemški, drugih (npr. italijanskih, latinskih itn.) je manj. Srbsko prevajanje posvetne poezije v pravem smislu poteka od srede, predvsem pa od konca 18. stol. naprej (predhodno prevajanje posvetnih pesmi je šibko, prim. morda *Govor ljubezni* despota Stefana Lazarevića, *Pesem smrti*), ko srbski razsvetljenci in klasicisti prevajajo sočasne nemške pesnike, deloma italijansko (Petrarco in sočasne avtorje), madžarsko, latinsko in grško poezijo. Prvi prevodi umetniške poezije v bolgarščini pa spremljajo uveljavljanje bolgarske umetniške poezije sredi 19. stol.: najprej se pojavijo prevodi grških (antičnih in modernih), ruskih in nemških avtorjev, nato pa še drugi pomembni evropski (starejši in sočasni, slovanski in neslovanski) pesniki.

Prvi prevodi posvetne **proze** se v hrvaški, srbski in bolgarski književnosti pojavijo že v srednjem veku: v bolgarski književnosti naj bi šlo za 10.–12. stol., v hrvaški in srbski književnosti za 13.–14. stol. Prozna dela bizantinskega (*Aleksandrida*, *Roman o Troji*) in vzhodnega izvora (npr. o premodrem Akiru), deloma tudi zahodni viteški romani potujejo z ene strani tega prostora na drugo (v nekaterih primerih prvi prevod nastanejo na zahodu tega področja, iz italijanščine, v drugih primerih na vzhodu, iz grščine), od tu pa gredo celo naprej, na vzhod (npr. *Aleksandrida*, romani o *Tristanu in Izoldi*, *Bevisu iz Hamptona*). Naslednje obdobje hrvaškega prevajanja posvetne proze predstavlja čas od konca 18. stol., ki ga zaznamujejo predvsem francoska, ruska in angleška prozna dela (nemška naj bi se brala v izvirniku). Podobno je stanje v srbski književnosti – sodobnejši umetniški prozni prevodi – iz nemščine (ki je lahko tudi posredni jezik), francoščine, ruščine, madžarsščine in angleščine – se pojavljajo od zadnje četrtine 18. stol. naprej. O začetku sodobnega prevajanja proznega leposlovja v bolgarščino lahko govorimo sredi 19. stol., ko izidejo prevodi bolj ali manj sočasnih francoskih, angleških (tudi ameriških), ruskih in nemških del (včasih so prevodi posredni, npr. preko grščine ali ruščine). Prvi slovenski prevodi posvetne proze so iz nemščine prevedena didaktična mladinska dela v zadnji četrtini 18. stol., ki so jim sorodni prevodi C. Schmidta v prvi polovici 19. stol. Raznolikost prevodov – v prvi vrsti nemških, deloma ruskih, angleških (ameriških) in italijanskih del – se poveča sredi 19. stol.

Prevodi posvetne **dramatike** se tako kot prevodi umetniške poezije najprej pojavijo v hrvaški književnosti – svoj razcvet doživijo v Dalmaciji 16. stol., ko se prevajajo raznovrstna italijanska in latinska gledališka dela (edino delo, prevedeno neposredno iz grščine, je Zlatarićeva *Elektra*). Prvi slovenski prevod posvetne dramatike je s konca 17. stol. (iz francoščine), bolj konstantno pa prevajanje oz. prirejanje gledaliških besedil postane v času razsvetljenstva, pri čemer gre večinoma za manj zahtevna – nemška, deloma francoska in italijanska – komična besedila. Število prevedenih gledaliških del se razmahne v drugi polovici 19. stol., tudi po zaslugi institucionalizacije gledališke dejavnosti. Prevajanje posvetne dramatike v srbski književnosti se začne v drugi polovici 18. stol., povezano pa je s srbsko kulturno in narodno emancipacijo. V tem času se srbsko gledališče zgleduje po avstrijskem; prevajajo se komedije in zgodovinsko-sentimentalna dela, večinoma iz nemščine. Vzpostavljane bolgarskega gledališča je kompleksno, v prvi vrsti zaradi negativnega odnosa pravoslavne cerkve do gledališča; prvi prevodi – manj zahtevna ruska, nemška, grška, francoska in italijanska gledališka dela (pogosto prevedena prek grščine ali srbsčine) – se pojavijo sredi 19. stol.

Obravnavo prevajanja posvetnega leposlovja v delu južnoslovanskih književnosti je, kot že rečeno, pokazala razgibano dogajanje tudi **znotraj posameznih književnosti**: predvsem hrvaška književnost je zelo zgodaj dobila prevedeno posvetno leposlovje vseh tipov, najprej prozo (srednji vek), potem poezijo in dramatiko (16. stol.), na kar so vplivali tako zunanji (vpliv drugih kulturnih območij) kot notranji dejavniki (prim. družbeno-kulturno dogajanje v dalmatinskih komunah, npr. odprtost družbenega prostora, usposobljen prevajalski »kader«, primerno občinstvo). V slovenski književnosti se prevajanje posvetnega leposlovja – dokaj sočasno poezije, dramatike in proze – razvije v drugi polovici 18. stol., z nastopom razsvetljenstva. V srbski in bolgarski književnosti se, po drugi strani, prozni prevodi pojavijo že v srednjem veku (njihovi prejemniki so bili dvor, plemstvo in meščanstvo; prim. Kašanin 2002: 52), medtem ko se prevodi posvetne poezije in dramatike pojavijo precej pozneje: v srbski književnosti konec 18. in na začetku 19. stol. (med razsvetljenstvom in predromantiko), v bolgarski književnosti pa sredi 19. stol. (preporod), ko prihaja do emancipatornega nacionalnega dogajanja. V primeru bolgarske književnosti je treba omeniti kompleksno porajanje dramatike zaradi odklonilnega odnosa cerkve in tradicionalnega dela javnosti (ki je tovrsten odnos ponotranjil).

Kljub zgoraj predstavljenim ugotovitvam lahko trdim, da te razkrivajo le nekatere značilnosti začetnega prevajanja leposlovnih besedil v južnoslovanskem prostoru – za celotno sliko bi bilo treba upoštevati tudi stanje v bosanskohercegovski, črnogorski in makedonski književnosti, poleg tega pa bi si veliko elementov, ki so bili omenjeni, zaslužilo natančnejšo pozornost, pa naj gre za obravnavo prevodov po posameznih književnih zvrsteh, obširnejše predstavitev avtorjev, prevajalcev in književnih del, njihove jezikovne opredelitve, razmerje med prevodi in priredbami (prim. posrbe, pobolgaritve) in še bi lahko našteval. A to naj ostane izhodišče za prihodnje študije.

LITERATURA

- Kozma АНАЧИЋ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kozma АНАЧИЋ, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vlaho BOGIŠIĆ idr., 1998: *Mali leksikon hrvatske književnosti*. Zagreb: Naprijed.
- Стойко БОЖКОВ idr., 1966: *История на българската литература 2. Литература на Възраждането*. София: БАН.
- [Stojko Božkov idr., 1966: *Istorija na balgarskata literatura 2. Literatura na Vazraždaneto*. Sofija: BAN.]
- Jovan DERETIĆ, 2001: *Kratka istorija srpske književnosti*. Novi Sad: Svetovi.
- Jovan DERETIĆ, 2019: *Istorija srpske književnosti* I. Beograd: Feniks libris, Neven.
- Ljudmil DIMITROV, 2008: Bolgarska književnost v južnoslovanskem kontekstu. *Antologija bolgarske književnosti* 1. Ur. Ljudmil Dimitrov, Borut Omerzel. Ljubljana: ZZFF. 9–37.
- Marijan DOVIĆ, 2023: Začetki prevajanja posvetne poezije v slovenščino: pesniki-prevajalci od Deva do Jarnika. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I: pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 187–202.
- Dunja FALIŠEVAC, 2008: Petrarkin sonet br. LXI kao citatni predložak hrvatskim ranonovovjekovnim pjesnicima. *Poslanje filologa: zbornik radova povodom 70. rođendana Mirka Tomasovića*. Ur. Tomislav Bogdan, Cvijeta Pavlović. Zagreb: Filozofski fakultet. 225–34.
- Robert GROŠELJ, 2023: Prva prevedena besedila. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I: pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 55–71.
- Eduard HERCIGONJA, 1975: *Povijest hrvatske književnosti 2. Srednjovjekovna književnost*. Zagreb: Liber, Mladost.
- Miran HLADNIK, 1982: »Mladini in prostemu narodu v poduk in zabavo« (Poljudna mladinska literatura 19. stoletja v slovenščini). *Otrok in knjiga* 16. 27–33.
- Светлозар ИГОВ, 2005: *Кратка история на българската литература*. София: Издателство Захарий Стоянов, Университетско издателство Св. Климент Охридски.
- [Svetlozar Igov, 2005: *Kratka istorija na balgarskata literatura*. Sofija: Izdatelstvo Zaharij Stojanov, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski.]
- Marko JESENŠEK, 2023: Prevajanje in reformacija na vzhodu slovenskega etničnega prostora. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I: pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 203–30.
- Tomislav JOVANOVIĆ, 2012: *Hrestomatija srednjovekovne književnosti* I. *Staroslovenska i prevodna književnost*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Milan KAŠANIN, 2002: *Srpska književnost u srednjem veku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marjana KOBÉ, 2009: Prvi prevodi tujega posvetnega mladinskega slovstva v 18. stoletju. *Odrpta okna: Komparativistika in prevajalstvo. Majdi Stanovnik ob 75*.

- rojstnem dnevu*. Ur. Martina Ožbot idr. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, Založba ZRC, ZRC SAZU. 131–40.
- Jože KORUZA, 1979: Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča. *Jezik in slovstvo* 24/8. 149–55.
- Janko KOS, 1976: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- Janko KOS, 2021: Sociologija slovenske literature: izhodišča in metode. *Primerjalna književnost* 35/3. 35–51.
- Božidar KOVAČEVIĆ, 1972: Naša stara lirika. *Stara književnost*. Ur. Đorđe Trifunović. Beograd: Nolit. 69–81.
- Irena KRISTEVA, 2015: Le rôle de la traduction dans la constitution de la *prose fondamentale* bulgare. *Ticcontre. Teoria Testo Traduzione* 3. 125–39.
- Andrej LEBEN, 2023: Prevodi v koroški jezikovni različici: Urban Jarnik in sodobniki. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I: pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 231–52.
- Анисава МИЛТЕНОВА idr., 2008: *История на българската средновековна литература*. София: Издателство Изток-Запад.
- [Anisava MILTENOVA idr., 2008: *Istorija na balgarskata srednovekovna literatura*. Sofija: Izdatelstvo Iztok-Zapad.]
- Krešimir NEMEC, 1994: *Povijest hrvatskog romana: od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
- Камелия НИКОЛОВА, 2010: Преводната драма и представите за театралност в България до Първата световна война. *Следва* 22. 54–62.
- [Kamelija NIKOLOVA, 2010: Prevodnata drama i predstavite za teatralnost v Balgarija do Parvata svetovna vojna. *Sledva* 22. 54–62.]
- Matija OGRIN, 2023: Slovenski prevodi v času baroka. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I: pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 147–69.
- Milorad PAVIĆ, 2001a: *Barok*. Beograd: Janus. [Na spletu](#).
- Milorad PAVIĆ, 2001b: *Klasicizam*. Beograd: Janus. [Na spletu](#).
- Milorad PAVIĆ, 2001c: *Predromantizam*. Beograd: Janus. [Na spletu](#).
- Николета ПЪТОВА, 2023: *Българската драма и театър: критическа хроника (1866–1910)*. София: БАН.
- [Nikoleta PATOVA, 2023: *Balgarskata drama i teatar: kritičeska hronika (1866–1910)*. Sofija: BAN.]
- Andreja PIGNAR TOMANIČ, 2023: Prevodi v zbirki Slovenska Talija. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I: pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 295–307.
- Milan PELC, 2015: Tractus stellae: the »Image« of the Virgin with the Child in the Zagreb Cathedral from the 11th/12th Century. *Scripta in honorem Igor Fisković*. Ur. Miljenko Jurković, Predrag Marković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 65–74.
- Донка ПЕТКАНОВА, 2001: *Българска средновековна литература*. Велико Търново: Абагар.
- [Donka PETKANOVA, 2001: *Balgarska srednovekovna literatura*. Veliko Tarnovo: Abagar.]

- Мария Пилева, 2022: Цензура и рецепция на романите „Робинзон Крузо“ и „Чичо-Томовата колиба“. *Balkanistic Forum* 31/2. 225–41.
- [Marija PILEVA, 2001: Cenzura i recepcija na romanite „Robinson Kruzo“ i „Čičo-Tomovata koliba“. *Balkanistic Forum* 31/2. 225–41.]
- Jože POGAČNIK, 1998: *Slovenska književnost* I. Ljubljana: DZS.
- Nike K. POKORN, 2023: O zgodovini slovenskega literarnega prevoda. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda* I: *pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 21–32.
- Luka POVŠIČ, 2017: *Leposlovje v Kmetijskih in rokodelskih novicah (1843 do 1863) s posebnim ozirom na prevajanje Byronovih Hebrejskih melodij: Diplomsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Slobodan PROSPEROV NOVAK, Josip LISAC, 1984: *Hrvatska drama do narodnog preporeda* 1. Split: Logos.
- Slobodan PROSPEROV NOVAK, 2003: *Povijest hrvatske književnosti: od Baščanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.
- Đorđe S. RADOJIČIĆ, 1972: Staro srpsko duhovno i svetovno pesništvo. *Stara književnost*. Ur. Đorđe Trifunović. Beograd: Nolit. 82–7.
- Nada SAVKOVIĆ, 2018: Prevodilački rad Pavla Solarića i Jovana Došenovića. *Poznańskie studia slawistyczne* 15. 219–31.
- Vlasta SCHMITT-BERTAPELLE, 1983: Jelsa i renesansna književnost otoka Hvara. *Prilozi povijesti otoka Hvara* 7/1. 33–6.
- Miodrag SIBINOVIĆ, 1979: *Original i prevod. Uvod u istoriju i teoriju prevođenja*. Beograd: Privredna štampa.
- Ivana E. SKENDEROVIĆ, 2018: *Odjeci petrarkizma u srpskoj književnosti: Doktorska disertacija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Anton SLODNJAK, 1959: Realizem 1. *Zgodovina slovenskega slovstva* II. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Slovenska matica. 179–384.
- Borivoje S. STOJKOVIĆ, 2014: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera)* I. Beograd: Muzej pozorišne umetnosti Srbije.
- Mirko TOMASOVIĆ, 1998: Marulićevi hrvatski prepjevi Petrarke. *Colloquia Maruliana* 7. 37–46.
- Štefan VEVAR, 1998: *Slovenska gledališka pot*. Ljubljana: DZS.
- Luka VIDMAR, 2023: Prevajanje posvetne dramatike v razsvetljenstvu. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda* I: *pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike K. Pokorn idr. Ljubljana: Založba Univerze, Cankarjeva založba. 171–86.
- Andrejka ŽEJN, 2021: *Izhodišča slovenske pripovedne proze: dvestoletna tradicija slovenske pripovedne proze: od sredine 17. do sredine 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC. [Na spletu](#).

SUMMARY

The article analyses the first secular literary translations in Slovenian, Croatian, Serbian, and Bulgarian literatures. The translation of secular poetry first begins in Croatian literature: in the 16th century, Italian and Latin poets are translated in Dalmatia. The beginnings of

Slovenian secular poetry date back to the last quarter of the 18th century, with translations of German poetry. Serbian translations of secular poetry flourish from the end of the 18th century onwards, when German, partly Italian, Hungarian, Latin, and Greek poetry are translated. The first translations of secular poetry from, initially, Greek, Russian and German into Bulgarian appear in the mid-19th century.

Medieval translations of secular prose – works of Byzantine and Eastern origin, and partly Western chivalric novels – are found in Croatian, Serbian, and Bulgarian literature. More recent translations of French, Russian, and English secular prose works in Croatian literature appear at the end of the 18th century. A similar situation is found in Serbian literature, with translations of German, French, Russian, Hungarian, and English prose appearing from the last quarter of the 18th century onwards. In Bulgarian literature, modern translations of French, English (including American), Russian, and German works start to appear in the mid-19th century. The first Slovenian translations of secular prose are literary works for young people translated from German in the last quarter of the 18th century; translations of secular prose become more numerous in the mid-19th century.

The first translations of secular drama – from Italian and Latin – in Croatian literature appear in Dalmatia in the 16th century. In Slovene literature, the first secular drama translation dates to the second half of the 17th century; the number of secular drama translations from German, French, and Italian increases from the 18th to the 19th centuries. The first Serbian translations of secular drama are comedies and historical-sentimental works, mostly translated from German in the second half of the 18th century. In Bulgarian literature, on the other hand, translations of Russian, German, Greek, French and Italian theatre works (often translated via Greek or Serbian) appear in the mid-19th century.